

TÓTH ÁRON

Építészet üdvtörténeti összefüggésben – egy barokk hagyomány továbbélése a XVIII. századi Magyarországon

Ujfalusi Ferenc (?–1773), debreceni tanár, később sárán-di lelkész 1767-es dátummal ellátott, fizikai tárgyú kézirata Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában maradt fenn. A szövegben egy építészeti rész is helyet kapott, ami összesen harmincnégy lapot foglal el. Mellette szemléltető ábrák, a szerző által készített, lavírozott tollrajzok is láthatók. A kézirat a címlapon található bejegyzés szerint Sárvári Pál tulajdonát képezte. A dokumentum felépítését tekintve a korabeli közép- és felsőszintű matematika-oktatásban használt óravázlat, ami az építészet tárgykörét érintő kérdéseket a vitruviusi építészetelmélet alapján veszi vázlatosan sorra.¹

A mű három nagyobb önálló egységből épül fel: az első egy általános bevezető után az anyagtannal és a szerkezeti elemekkel foglalkozik, a következő egységben különböző rajzolási példák, valamint egyes gyakorlati problémák részletesebb leírásai kaptak helyet, a harmadik egység pedig megint egy általános bevezetéssel indul, majd újra az építőanyagok és a szerkezeti elemek tárgyalása következik, amit különféle szerkezeti elemekhez kapcsolódó számolási példák egészítenek ki. Az oszloprendeket is ebben a részben ismerhetjük meg.²

Az első egység bevezetésben a szerző az építészetet vitruviusi alapkövetelményeit mutatja be. A jelentős német szakíróra, Leonhard Christoph Sturmra³ (1669–1719) hivatkozva arról értekezik, hogy az építészet egészét a neves ókori szerző, Vitruvius (Kr. e. I. század) három alapkövetelménye, a tartósság (*firmitas*), célszerűség (*utilitas*) és szépség (*venustas*) határozza meg.⁴ Röviden áttekinti az építészet történetét, amelyben a vitruviusi őskunyhóelmélettől indul el. Ezután bemutatja az általa felhasznált forrásokat, illetve egy vázlatos szakirodalmi áttekintést is nyújt. Ez az áttekintés a mű egyik legérdekesebb része, amit érdemes szó szerint idéznünk:

„A mi a lako hazak epitesenek eredetet illeti ennek elől adasara meg adjam az embereknek eleitül fogva ezen munkaban fel tetett nagy czellyokat leg inkább. I. hogy legyen kesz nyugodalmok hele esszakai almokra II. Hogy egy hely legyen az meleg hideg esső ho szell ellen. III. Hogy batrab hel lehesen abban elrejtendő jóságok hele a lopoktul. IV. Hogy a mezőnek vadai is ne arthassanak ottan. Es így mihelt az emberek szaporodni kezdetek a földön az emberek szüksege az haz epitesre mindjart ösztönözte őket. Ket felek a Hazak helekre nevez, vagy heleken maradok vagy szüntelen idestova

jarok peldanak okaert fedeles hajok Gallyak: az utolso rendbeli lako hazak tsinalasanak modjara pelda lett a Noé Barkaja, es nem az Argonautak Colchisba evező gallyaja, a magok helen marado hazak is az özön víz előtt vettek eredetet, mert a melly varost epített Kain es Hanoknak nevezte hazakkal volt tele mellyek epitesenek modjat szinten úgy az Adam hazabol vitte mint mas jóságot es nem lehet meg engedni hogy ő talalt volna ki illyen hasznos tudomant hanem az Adam hazaban a Seth maradékinal fenn volt es a Noe Barkajaban ment ki, es azzal eltek vissza a kik a *Sinher lapacz* földön az egig akartak tornyot emelni. Ha pedig ezen epitesnek nagy ekessegre meneserül akar valaki tudakozodni es arrul ertekezni mellyik időben vett magara illyen meg czifraztatott öltözetet mint e mai napon láttyuk: erre így kel gondolkozni: hogy Bölts Salamon idejeben mar Tyrusban es Sidonban közönseges volt ez a tudomány azert a Hiram segítsege is nem utaltatott meg a Jerusalemi templom épületre meg kivantatott dolgok szolgáltatásban. Vilalpandus lib. II. *Isagog*. Cap. XIII. úgy gondolkozott hogy a Jerusalemi Templom épülete evilag het tsudalkozásra melto épületeinel szeb volt: a Tyrus-beliék epitesek mitsoda nagyra ment volt Esaias Profeta megírja cap. XXIII. vers. 8. Az Aegyptom belieke ama Hires Pyramisokbul es mas epuletekbül Vitruvius által ditsertetett. A Görögök Architecturaja is hires a’ Doricus Ionicus Corinthiacus ordokrul. Az Architecturarul iro Auctorok között regi es leg hiresebb Vitruvius Pollio a kit sokszor fogok citalni. A Veronai L. Vitruvius *Cerdotul* meg kell külömböztetni. A mint maga említi az Architecturarul X. könyveket irt de ollyan homalyossan hogy Votton illyen panaszkodra fakad felüle: Vitruvius a Görögöknek deakul a Deakoknak pedig Görögül írta az ő Architecturajat. Philander is az ő Commentariussanak utollyan Tenebricosus Auctornak írja. Sok időre Vitruvius után Leo Baptista Alberti Florentinus ír az Architecturarul inkább magat auctornak mutatvan mint amarra commentalvan Votton ítelete szerent. Seb. Serlius Andr. Palladius Jacob. Baroccus de Vignola Goldmannus Joh. Bapt. Vilalpandus azutan hires Architectonicus scriptorok voltak.”⁵

Mint olvasható, az építészeti írók felsorolását Vitruviusszal kezdi. Figyelemreméltó, ahogy a XVII. századi angol szerző, Sir Henry Wotton (1568–1639) véleménye

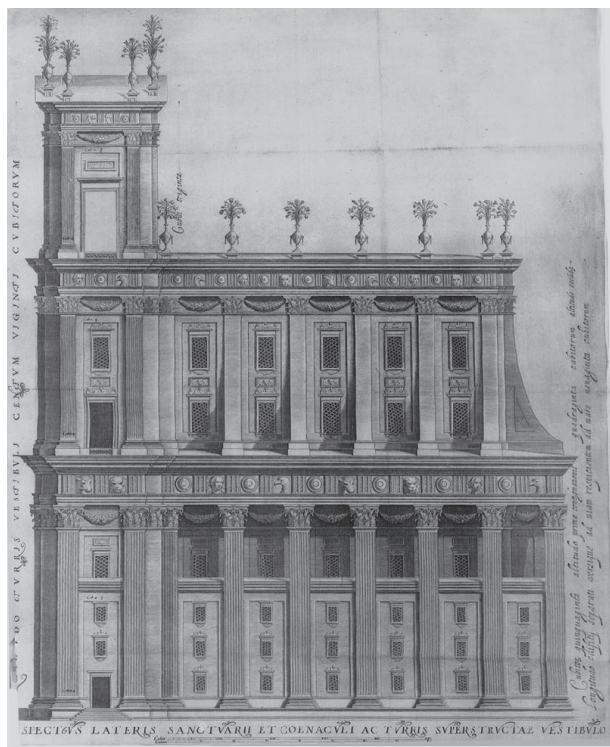
nyére hivatkozik, aki felhívta a figyelmet az antik auktor szövegének értelmezési nehézségeire és akivel kapcsolatban a magyar szerző Guillaume Philander (1505–1565) vitruviusi szöveggel kapcsolatos kritikáját is megemlíti.⁶ Az újkori építészeti traktátusírók közül megemlékezik Leon Battista Albertiről (1404–1472),⁷ majd a három legjelentősebb itáliai építészeti író, Sebastiano Serliót (1475–1554),⁸ Andrea Palladiót⁹ (1508–1580) és Giacomo Barozzi da Vignolát¹⁰ (1507–1573) is felsorolja. Német nyelvterületről a fent említett Leonhard Christoph Sturm mellett Nicolaus Goldmannra¹¹ (1611–1665) hivatkozik. A felsoroltakon kívül a híres spanyol jezsuita szerző, Juan Bautista Villalpando¹² (1552–1608) művéről is megemlékezik. Az irodalmi áttekintésben ugyan nem szerepel, de az egyik falazattípus leírásakor a francia építészelmélet fontos szereplőjének, Claude Perraultnak (1613–1688) a neve is szóba kerül.¹³ Amennyiben áttekintjük ezeket a szerzőket, kitűnik, hogy a dokumentum leginkább a XVII. századi, valamint XVIII. század eleji művekből merít. Villalpando, Wotton, Goldmann és Sturm az érett barokk idején voltak népszerűek, míg Serlio, Vignola és Palladio a cinquecento óta nagy klaszikusoknak számítottak. Mindebből megállapítható, hogy Ujfalusi fizikai tárgyú kéziratának építészeti része forrásait tekintve a reneszánsz gyökerekből kibontakozó érett barokk hagyományra épül.

Ha a kéziratot a korabeli Magyarországon írt építészeti tárgyú szövegekkel összehasonlítjuk, akkor legszembetűnőbb jellegzetessége a bevezetésben található történeti áttekintés.¹⁴ Az idézett szövegből kitűnik, hogy a szerző az építészetet univerzális történelmi

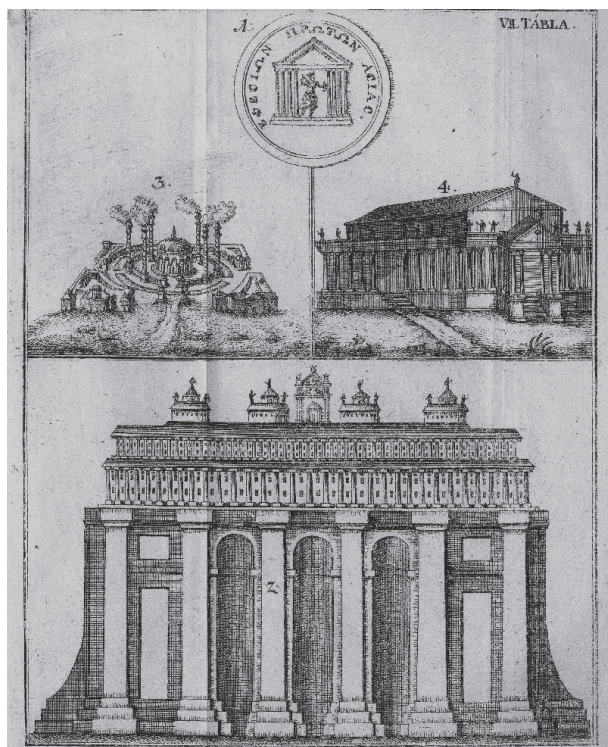
dimenzióban helyezi el, a jeruzsálemi templom és a bibliai épületek említésével pedig üdvtörténeti keretbe ágyazva mutatja be. A XVII. századtól a jeruzsálemi templomra és a bibliai előzményekre való utalás a német nyelvterületen igen elterjedt volt. Villalpando széles körben ismert művét, a jeruzsálemi templomról Ezekiel próféta látomásai alapján készített rekonstrukciót (**1. kép**)¹⁵ Goldmann és Sturm integrálta a német építészeti irodalomba.¹⁶ Ujfalusi Sturm nyomán több alkalommal is visszatér a salomoni templomra, miközben a spanyol szerzőt is megemlíti. Feltűnő, hogy a klasszikus antikvitásból csupán a görög építészetre szán néhány szót, a rómaiakról meg sem emlékezik. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mivel abban a korban a történeti tárgyú munkákból az építészet egyik legnagyobb korszakaként számon tartott római császárkor az üdvtörténeti látásmód ellenére sem hiányozhatott. Villalpando templom-rekonstrukciója is azért született meg, mert a spanyol szerző a vitruviánus építészelméletet az ellenreformáció szellemi környezetében, skolasztikus módon hozzá akarta igazítani a bibliai szöveghez.¹⁷ Amennyiben a magyar lelkésznél a római antikvitás elhagyása tudatos volt, véleményem szerint megerősíti, hogy mondanivalójának üdvtörténeti keretet szeretett volna kölcsönözni. A feltételezést az is valószínűsíti, hogy többször, a praktikus építési tudnivalók tárgyalása során is kitért a jeruzsálemi templomra.

A református lelkész kéziratában olvasható történeti áttekintés igaz, hogy kitűnik a többi hazai építészeti mű közül, mégsem egyedülálló. Molnár János (1728–1804) jezsuita szerzetes 1760-ban kiadott *A régi jeles Épületekről Kilentz Könyvei* című munkája az első magyar nyelvű nyomtatott kiadvány, ami építészettel foglalkozik. Ez a mű azonban nem építészeti szakismereteket, hanem építészettörténetet mutatja be, így az első hazai régiségtani munkának mondható.¹⁸

Molnár a Festetics Pálnak¹⁹ (1722–1782) ajánlott művet 1759–1760-ban Grazban írta, de kinyomtatására már Nagyszombatban került sor. Előszavában a magyar nyelvű időmértékes verselés „programnyilatkozatával” találkozunk. A szerző egész munkássága során nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a tudományokat magyar nyelven tegye elérhetővé. Az építészettörténeti mű létrejöttében így a magyar nyelvű tudományosság megteremtésének szándéka is szerepet játszott.²⁰ Bibó István is megjegyzi, hogy Molnár irodalmi érdeklődéssel közelített a témához, amelyben a bibliai Paradicsomkerttől a Római Birodalomig dolgozta fel az építészet történetét.²¹ A kilenc könyvben az Édenkertről, Noé bárkájáról, Babel tornyáról, Babilonról és Ninivéről, az egyiptomi és a kínai épületekről, Salomon templomáról (**2. kép**), valamint az antik görög és római épületekről olvashatunk. A bibliai épületeket a Szentírásra és az egyházatyákra, a kínai épületeket jezsuita utazók leírásaira, leginkább az ezekből merítő széles körben ismert

1. kép.

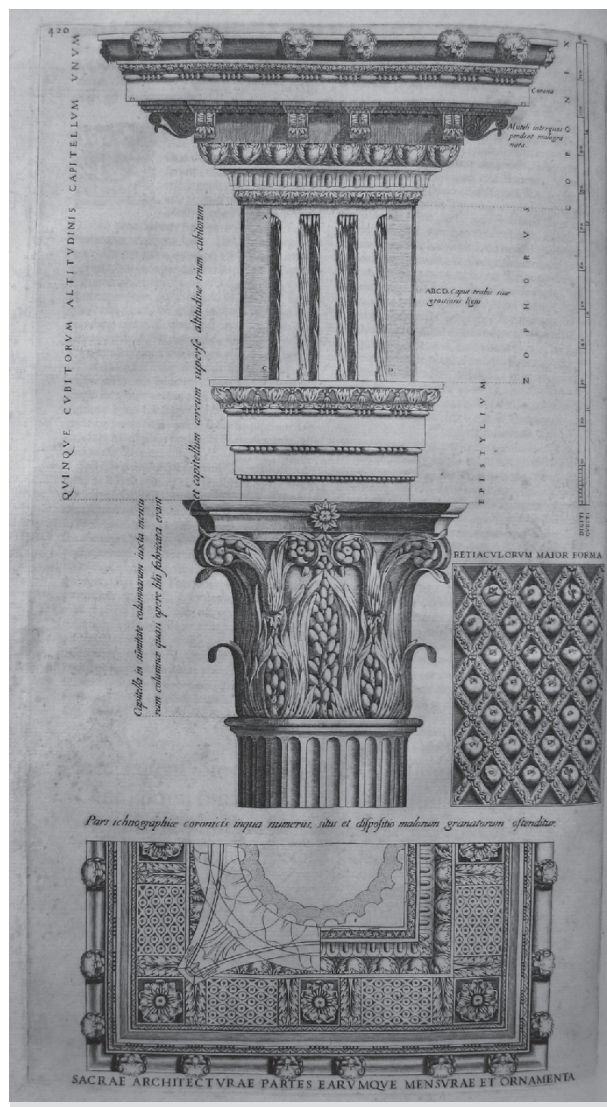

2. kép.

jezsuita tudósra, Athanasius Kircherre,²² (1602–1680) a görög-római emlékeket pedig az antik auktorokra támaszkodva mutatja be.²³ Bibó István mindemellett rámutatott, hogy például hivatkozás nélkül Sebastiano Serlio véleményét közölte a római Pantheonról.²⁴ Forrásai között természetesen szerepelnek kortárs szerzők, valamint néhány építészeti könyvet is alapul vesz. Rendtársának, Christian Riegernek a bécsi Theresianum számára írt *Universae architecturae civilis elementa* című tankönyvét többször említi. A bécsi szerző művével az egyiptomi piramisok bemutatásánál, a kínai épületeknél, valamint a salamoni templomról szóló könyvben találkozunk.²⁵ A salamoni templomot feldolgozó könyvben Molnár több alkalommal hivatkozott Villalpandóra. Jegyzeteiből látható, hogy a spanyol jezsuita művének első két kötetéből merített.²⁶

A tematikában mély vallásos világkép érhető tetten. A kínaiak és az egyiptomiak szerinte a babiloni építészeti hagyományt testesítik meg, hiszen másokhoz hasonlóan ők is a bábéli zűrzavar nyomán széledtek szét a világon. Mikor a tornyot építő népek szétszóródásáról értekezik, akkor megemlíti az Inka Birodalom monumentális építményeit is. Amerika őslakóit szintén Babilonból és Egyiptomból, a bibliai alak, Kám fiaitól eredezteti. Az Újvilág épületeinek leírása során arra a következtetésre jut, hogy az építészeti tudást az indiánok csakis ezekben az országokban sajátíthatták el.²⁷

Salamon templomáról Rieger és a spanyol szerző nyomán így ír: „Mond-is bizonyára valamit, és a’ mint Rieger említi, ez az épület volt azután minden jeles épületnek remek képe, erről vették-fel az építő Meste-

3. kép.

rek a’ szebnél szeb’ épületeknek módját, és formáját”.²⁸ A vitruviánus hagyománnyal szemben abban is egyetért Villalpandóval, aki a Biblia alapján úgy gondolta, hogy a korinthuszi oszloprend a jeruzsálemi templom liliumokkal díszített oszlopaiból származott (3. kép):²⁹

„Az oszlopok koszoruinak ékességét-is elő szám-lálja az Írás: emlegeti a’ korona gombjait, és a’ gombok hálózatjait, úgy hogy két rend pomagranátok foglaltatnának-bé mindenik hálózatban, melyek bé-födnék a’ koronákon való gombokat, úgymond Krónika második könyvének negyedik része: Királyok harmadik könyvébe pedig a’ hetedik résznek huszon egyedik versében az Írás mást-is hoz elő, hogy tudni-illik, az oszlopok tetejét lilium mód-gyára fel-tzifrázta. Már minthogy a’ Korintiai rend szerént készített oszlopnak koronáján tizen hat tekerts, és három rendű levél, vagy lilium talál-tatik. Mind ezt a’ két oszlopot, mind a’ többit Korintiai rendű oszlopoknak mondja lenni Vilálpandus. Jól-

lehet ezt az ékességet a' Görög tanulta azután a' 'Zidóktól, 's nem Salamon Király a' Korintiai Görögöktől.”³⁰

Mindazonáltal a templomról szóló fejezetben, az ajtókról szólva az antik szerző nevét is megemlíti:

„De mi birta Salamon Királyt arra, hogy olaj fából készíttetné az ajtókat? az tudni illik, a' mit az olaj fának mineműségéről elő hoz Vitruvius. Az olaj fának, úgymond Vitruvius az ő első könyvének ötödik részében: sem az idő változása, sem a' szű, sem az óság nem árt. El-tart örökké, mind a' víz, mind a' föld alatt minden sérelem nélkül.”³¹

Molnár könyve Johann Bernhard Fischer von Erlach³² (1656–1723) közel négy évtizeddel korábban kiadott, gazdagon és igényes metszetekkel illusztrált, nagyhatású építészettörténeti munkájával, az *Entwurff einer historischen Architectur*-ral³³ állítható párhuzamba. Fischer von Erlach is összehasonlító építészettörténeti művet alkotott, s forrásai – pl. Villalpando vagy az antik auktorok – sok esetben megegyeznek a magyar szerző forrásaival. Az építészettörténetet négy könyvre tagolta. Ehhez hozzáillesztett egy ötödik könyvet is, ami az építészeti vázadászeket tárgyalja. Az első könyv Salamon templomával kezdődik (4. kép), majd az ókori világ hét csodája következik. Mindemellett Ninive városáról, valamint különböző egyiptomi, krétai és görög épületekről is értekezik. Fischer von Erlach a második könyvet az ókori római épületek ismertetésének szánta. A harmadik könyvben arab, török, perzsa, szíami, kínai és japán épületek következnek, végül a negyedik könyvben a szerző a saját alkotásait mutatja be.

Jól látható, hogy a két mű Biblián alapuló történet-szemlélete párhuzamot mutat. Ezt a közös tematikán és a két könyvben bemutatott emléktanyag nagyfokú egyezésén túl az is jól illusztrálja, hogy például a korinthiszi oszloprendet a villalpandói hagyományhoz kapcsolódva Fischer von Erlach is a jeruzsálemi templomból eredezteti.³⁴ Mindemellett a különbségek is jelentősek: Molnár nem foglalkozik újkori épületekkel. Hanno-Walter Kruft rámutat, hogy az *Entwurff* összeállítása-kor a szerző a szeme láttára kialakuló, soknemzetiségű dunai monarchiát tarthatta szem előtt.³⁵ Véleményem szerint ez a megállapítás helytálló, hiszen könyvét a törökök felett aratott végső győzelem után adta ki, s éppen ezért nem lehet véletlen a budai Császárfürdő, vagy a már elpusztult pesti mecset bemutatása sem. Saját épületeinek, főként a schönbrunni kastély ideáltervének és a bécsi Karlskirchének a bemutatásával³⁶ Fischer von Erlach a Habsburg-ház monumentális építkezéseit világtörténelmi kontextusba, az ókori világcsodák és a Római Birodalom emlékeinek a sorába helyezte. Az antikvitás a megerősödött császárság számára szellemi-ideológiai értelemben felhasználható volt.³⁷

4. kép.

A magyar jezsuita író ezzel szemben tárgya üdvtörténeti vonatkozásaira nagyobb hangsúlyt fektet, hiszen a régi építményeket nem állítja párhuzamba kortárs épületekkel. A *régi jeles Épületekről Kilentz Könyvei* azoknak a kiadványoknak a sorába állítható, amelyek nagymértékben támaszkodtak a spanyol szerzőre, akinek a könyve német nyelvterületen leginkább Nicolaus Goldmannra, Leonhard Christoph Sturmra és Fischer von Erlachra hatott. Legjelentősebb követője Fischer von Erlach volt, akinek *Entwurff*-ja az építészet jelentős, történetileg lényeges területeinek a szintézise, ami bemutatja az antik-vitruviánus és az őskori-bibliai építészetet és elhelyezi a keresztény történelem-konceptióban.³⁸ Kijelenthető tehát, hogy mind Molnár könyvének, mind Ujfalusi kéziratának eszmei háttere felekezeti hovatartozástól függetlenül ezzel az üdvtörténeti gondolattal azonos.

A magyar szerzők által követett koncepció azonban az 1760-as években már konzervatívnak számított. A francia *Enciklopédia* 1751-ben megjelent első kötetében az építészet címszó megemlíti ugyan Villalpando nézeteit, de ezt immár finom kritikai éllel teszi.³⁹ Tapintatosan jelzi, hogy nem kíván állást foglalni abban a kérdésben, miszerint a korábbi hagyomány alapján az építészet szabályai a salamoni templomon keresztül valóban magától Istentől származnak-e. Azt azonban világosan hozzáteszi, hogy ennek a művészetnek a gyökereit az ókori Görögországban látja. Az *Enciklopédia* szócikkében tehát már nem a vallásos világkép, hanem a modern értelemben vett tudományos gondolkodásmód nyilvánul meg. A jó ízlés gyökereit a klasszikus antikvitásban véli felfedezni, ami a reneszánsz óta természetesen nem új gondolat, de a XVIII. század közepétől felelevenedik és új értelmet nyerve a klasszicista művészet alapeszméje lesz. A század közepének és második felének elméletírói erre az egyre jobban megismert görög ókorra vezetnek vissza a nyugati művészet általuk követendőnek vélt formáinak kezdetét.⁴⁰ Feltűnő, hogy Magyarországon viszont a villalpandói hagyomány még a művészetek terén széles körűen tájékozott közönségben is tartja magát. Papp Júlia rá-

mutatott, hogy gróf Sándor István (1750–1815) XVIII. század végi írásaiiban a művészeti ismeretek szélesebb körű terjedésének megindulása után is tartja magát a vallásos alapokon álló koncepció.⁴¹ Mindez nézeteim szerint nem tudható be annak, hogy Molnár János műve volt az egyetlen elérhető építészettörténeti munka a kortárs magyar olvasók számára, hiszen például Sándor István is több nyelven értett, ami a korszak művelt rétegeiben természetes volt. Sokkal inkább arra utal, hogy a korabeli Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában jelentkező felvilágosodás mellett még sokáig a barokk műveltség hosszú továbbélésével számolhatunk.

Képjegyzék

1. kép. Juan Bautista Villalpando: In Ezechielem Explanationes et Apparatus Urbis ac Templi Hierosolymitani Commentariis et imaginibus illustratus, II. Roma, 1604. A salamoni templom szentélyének oldalhomlokzata.
2. kép. Molnár Jánosnak, Jézus társasága szerzetes papjának A régi jeles Épületekről Kilentz Könyvei. Nagyszombat, 1760. VII. tábla. Salamon temploma.
3. kép. Juan Bautista Villalpando: In Ezechielem Explanationes et Apparatus Urbis ac Templi Hierosolymitani Commentariis et imaginibus illustratus, II. Roma, 1604. 420. A salamoni templom oszlopfője.
4. kép. Johann Bernhard Fischer von Erlach: Entwurf einer historischen Architectur. Leipzig, 1725. TAB. II. Salamon temploma.

Jegyzetek

- 1 Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (a továbbiakban: TREN) O. 360. sz. kézirat. „Pauli Sárvári Ujfalusi Ferencz: Szám- és tértan s az alkalmazott mértan minden ágait magába foglaló magyar kézirat számos színezett ábrával. Bevezetetlen nagy mű, latin praefatioval. 1767. Sáránd.” 351–385. számozott lap.; Említi: M. ZEMPLÉN Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században. A fizika szaktudománnyá válik*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 69–70.; Hosszabb elemzését ld. TÓTH Áron: „Szám- és tértan s az alkalmazott mértan minden ágait magába foglaló magyar kézirat számos színezett ábrával.” Az első ismert magyar nyelvű építészeti szöveg. In: *Ars Perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája. CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok. Primus Gradus Tanulmányok*. Szerk. Tüskés Anna. H. n. [Budapest], CentrArt Egyesület, 2010. 285–291.
- 2 TREN O. 360. 351r–353v; 354r–360v; 361r–385v.
- 3 A Nürnberg melletti Altdorfban született. A wolfenbütteli lovagi akadémián, majd Odera-Frankfurt-

- ban matematikatanár. Nicolaus Goldmann (1611–1665) építészeti írásait jelentette meg.
- 4 Iulius Caesar hadmérnöke, Augustus császár építész. Művét a császárnak ajánlotta. Magyar kiadásban ld. VITRUVIUS: *Tíz könyv az építészetéről*. Ford. GULYÁS Dénes, lektorálta SZENTKIRÁLYI Zoltán és MAROSI Ernő. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1988.
- 5 TREN O. 360. 351r.
- 6 Sir Henry Wotton: diplomata, aki több Európai utazás során és velencei követsége alatt átfogó ismereteket szerzett az európai, ezen belül a palladiánus építészetéről. Ld. KRUF, Hanno-Walter: *Geschichte der Architekturtheorie*. München, C. H. Beck, 1985. 259; Wotton egy 1649-es amszterdami Vitruvius-kiadáshoz írt előtanulmányt. Ld. VITRUVIUS, Pollio Marcus: *De architectura libri decem, cum notis, castigationibus & observationibus [...]*. Amstelodami, Apud Ludovicum Elzevirium, 1649. 5–30. (A továbbiakban ld. WOTTON, 1649.); Guillaume Philander vagy Philandrier francia követ volt Velencében. Művelt humanistaként jegyzetekkel látta el a vitruviusi szöveget: *In decem libros M. Vitruvii Pollionis de architectura annotationes*. Roma, 1544.
- 7 Firenzei származású humanista, építész. *De re aedificatoria* c. művét Rómában, a pápai udvarban írta 1452-től. Az ókor óta ez volt az első építészeti-méleti traktátus. Első nyomtatott kiadása: Firenze, 1485.
- 8 Itáliai manierista építész. Bolognából származott, Baldassare Peruzzi műhelyében tanult. Később Franciaországba került, I. Ferenc meghívására részt vett a fontainebleau-i kastély díszítésében. *Tutte l'opere d'architettura et prospettiva* c. többkötetes építészeti traktátusa nagy hatást gyakorolt az Alpokon túli manierista építészetre. Az oszloprendeket tárgyaló IV. könyv 1537-ben jelent meg Velencében, majd az antik épületek felmérési eredményeit bemutató III. könyv 1540-ben szintén ott látott napvilágot. 1545-ben ezt követte a geometriáról szóló I. könyv Párizsban, majd ugyanebben az évben a perspektíváról szóló II. könyv ugyanott, végül a templomokat bemutató V. könyv 1547-ben szintén Párizsban. Az utolsó kötet, az ún. „Extraordinario Libro” 1551-ben jelent meg Lyonban.
- 9 Szül. Andrea di Pietro della Gondola padovai születésű, Vicenzában és Velencében tevékenykedő építész. A XVII–XVIII. században szerte Európában jelentős hatást fejtett ki. Híres művének első kiadása: *I Quattro Libri dell'Architettura*. Venezia, 1570.
- 10 Az itáliai manierizmus egyik legjelentősebb építész. Legfontosabb műve az első barokknak mondott épület, a jezsuita rend római főtemploma, az Il Gesù. Az oszloprendekről írt traktátusát két évszázadon keresztül alapműnek tekintették, szám-

- talán kiadást megért: *Regola delli cinque ordini d'architettura*. Venezia, 1562.
- 11 Ld. 3. jegyzet.
 - 12 Spanyol származású jezsuita, Juan de Herreranál, II. Fülöp spanyol király (1556–1598) udvari építészénél tanult geometriát és építészetet. Geometriai munkákat írt. Egy rendtársával, Jerónimo Pradóval (1547–1595) kiadta és kommentálta Ezekiel próféta látomásait (Ez 40–42). Ezek alapján elkészítette a jeruzsálemi templom fiktív rekonstrukcióját, ami a barokk építészetelméletre és kolostorépítészetre nagy hatást gyakorolt: *In Ezechielem Explanaciones et Apparatus Urbis ac Templi Hierosolymitani Commentariis et imaginibus illustratus. I–III*. Roma, 1596–1604. A háromkötetes művet Villalpando Pradóval együtt kezdte el, de rendtársa halála után a befejezés rámaradt. A templom-rekonstrukció az 1604-ben kiadott második kötetben található. (A továbbiakban ld. VILLALPANDO, 1604.)
 - 13 TREN O. 360. 353r.; Claude Perrault francia orvos és építész, a Francia Akadémia tagja. Fő műve a Louvre keleti homlokzata. Híres építészeti műve: *Les Dix Livres D'Architecture De Vitruve*. Paris, Jean-Baptiste Coignard, 1673.
 - 14 TÓTH, 2010. 286.
 - 15 Ld. 12. jegyzet.
 - 16 OECHSLIN, Werner: *Das Geschichtsbild in der Architektur in Deutschland: Jerusalem-Idee und Weltwunder-Architektur*. In: *Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden. Ausstellung der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Konzept der Ausstellung: Ulrich SCHÜTTE. Wolfenbüttel, 1984. 127–131.
 - 17 FORSSMAN, Erik: *Säule und Ornament. Studien zum Problem des Manierismus in den nordischen Säulenbüchern und Vorlageblättern des 16. und 17. Jahrhunderts*. Uppsala, 1956. 209.
 - 18 MOLNÁR 1760. Molnár János iskoláit Győrben, Bécsben, Szokolcán (jelenleg Skalica, Szlovákia), Grazban és Kassán (jelenleg Košice, Szlovákia) végezte. 1764-től 1784-ig működött tanárként, miközben igen sok városban megfordult. Pályája legfontosabb állomásai között szerepel a nagyszombati – később pesti – egyetem, és a budai akadémia. 1780-tól belkúti apát, 1784-től szepesi kanonok. Életének utolsó két évtizedét itt töltötte. Leginkább filozófiát, latin és görög nyelvet tanított, valamint a fizika iránt is érdeklődött. Munkásságáról ld. PÉCSI Ödön: *Molnár János élete és művei*. Szeged, 1896. 11; PALLOS Kornél: *XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás*. Budapest, é. n. 11–13: 11; *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 574–580. (A továbbiakban ld. KLANICZAY, 1964.)
 - 19 Festetics 1772-ben kapott grófi címet. Nagyszombati, bécsi és lipcsei tanulmányai után közéleti pályára lépett. Mária Terézia pénzügyi tanácsadója, a Magyar Kamara elnöke, titkos tanácsos. A kesztelyi Festetics-uradalmat jelentős mértékben fejlesztette.; *A Pallas Nagy Lexikona*, VII. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1894. 150; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, III. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894. 450–451; GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*, IX. Budapest, Argumentum Kiadó – MTA Könyvtára, 1992. 37–38.
 - 20 MOLNÁR, 1760. Bé-vezető-leveél, XIV–XVIII, XV–XXXVII; PÉCSI, 1896, 11–12, 16; KLANICZAY, 1964. 575, 580; BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest, Balassi Kiadó, 1994. 38, 265.
 - 21 BIBÓ István: *A magyar építészeti szakirodalom kezdetei (Építészeti szakkönyvek Magyarországon a XVIII. században)*. In: *Művészet és felvilágosodás*. Szerk. ZÁDOR Anna, SZABOLCSI Hedvig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 27–122: 39.
 - 22 Német származású jezsuita tudós. Több európai városban is megfordult, munkássága azonban nagyrészt a római jezsuita kollégiumhoz (Collegium Romanum) köthető. Polihisztor volt, számtalan tudományterületen publikált. Ld. REILLY, Conor SJ: *Athanasius Kircher S. J. Master of Hundred Arts 1602-1680*. Wiesbaden–Rom, Edizioni del Mondo, 1974. Műveire pl. *Obeliscus Pamphilius*. Romae, 1650; *Oedipus Aegyptiacus*. Romae, 1653; *China Illustrata*. Romae, 1667; *Arca Noë*. Amstelodami, 1675; *Turris Babel*. Amstelodami, 1679.
 - 23 MOLNÁR, 1760. 564–590.
 - 24 BIBÓ, 1978, 40.
 - 25 RIEGER, Christian SJ: *Universae architecturae civilis elementa [...]*. Vindobonae, Typis Ioannis Thomae Trattner, 1756.; MOLNÁR, 1760. 369, 433. 462, 497.
 - 26 MOLNÁR 1760, 462, 463, 469, 472, 475, 479, 480, 483, 489, 497, 525.; A műre egyszer a Noé bárkájáról, ill. a Bábel tornyáról szóló részekben is hivatkozik: uo. 69, 211. Villalpando művéről ld. 12. jegyzet.
 - 27 MOLNÁR, 1760. 164, 441.
 - 28 Uo. 462; RIEGER 1756, 5. „Stupenda ea omnis elegantioris, quam vel in hunc diem ostentare orbis potest, Architectonices exemplaria, solertissime expressa, descriptaque habemus a R. P. Joann. B. Villalpando, socioque P. Prado in Explanacione in Ezechielem. Tom. II. a Ludovico Capello tam secundum laudati Villalpandi mentem, quam Josephi & Judaeorum descriptionem data, in celeb. Goldmanni opere Architectonico a Cl. Leon. Sturmio publici juris facto, & R. P. Bernar Lamy Congreg. Orat. Presb. Libris de Tabernaculo foederis, de sancta Civitate Jerusalem, & de templo ejus.”
 - 29 Ld. FORSSMANN, Erik: *Dorisch, jonisch, korinthisch. Studien über den Gebrauch der Säulenordnungen*

- in der Architektur des 16–18. Jahrhunderts.* Uppsala, Almqvist & Wiksell Verlag, 1961. 92.
- 30 MOLNÁR, 1760. 496–497; VILLALPANDO, 1604. 550–551. „Quae omnia in ea, quam saepe retuli, sententia persistere nos cogunt; vt existimemus Corinthios idem ipsum capitellum Salomonis fuisse imitatos, sed tamen gloriae cupidos, primos haberi eius inuentores cupientes, palmae folia in achanthi folia permutasse, eiusque rationem fabulam quandam affinxisse. Quam retulit Vitruuius de Calatho poculis onusto, & tegulis tecto super virginis sepulchrum imposito, quem achanti folia subtus enascentia vestierunt. cauliculi vero secundum calathi latera crescentes, & ab angulis tegulae ponderis necessitate expressi, flexuras in extremas partes volutarum facere sunt coacti. Tunc Callimachus, qui propter elegantiam, & subtilitatem artis memoriae, ab Athenensibus catatechnos fuerat nominatus, praeteriens hoc monumentum, animaduertit eum calathum, & circa foliorum nascentem teneritatem: delectatusque genere & formae nouitate, ad id exemplar columnas apud Corinthios fecit. Quae omnia conticta fuisse, probant infinita propemodum antiquitatis monumenta, quae Romae cernuntur; quorum capitella non folijs achanti, sed folijs, vt aiunt, oliuae exornantur, quorum cuspides palmae folijs similiores sunt, quam achanti: nisi illa palmae folia vocare malis, redeuntibus nimirum, quasi naturali cursu, ad suam primam originem folijs achanthi ad palmae folia, capitellorum compositionibus.”
- 31 MOLNÁR 1760, 486; VITRUVIUS, 1988. 41–42.
- 32 Az ausztriai barokk építészet egyik legjelentősebb mestere. 1670–1686 között Rómában tanult, ezután Grazban és Salzburgban is dolgozott. 1688-ban Bécsbe költözött, ahol József főherceget oktatta építészetre. Főműveit, a cseh udvari kancelláriát, a Trautson-palotát, a spanyol lovasiskolát, vagy a Karlskirchét a császárvárosban építette. Traktátusán tizenhat éven át dolgozott. Ld. SEDLMAYR, Hans: *Johann Bernhard Fischer von Erlach*. Wien, Herold, 1956.
- 33 FISCHER VON ERLACH, Johann Bernhard: *Entwurf einer historischen Architectur*. Wien, 1721; Leipzig, 1725²; Leipzig, 1742³ (francia szöveg); London, 1730⁴ és London, 1737⁵ (angol szöveg). Harald Keller utószavával: Dortmund, 1978.
- 34 FISCHER VON ERLACH, 1725. I, Tab. I–II. „Angesehen leit zu behaupten, daß die in denen leßten Seculis, samt andern abgestorbenen Künsten, gleichsam wieder lebendig gewordene Römische Baukunst ihre Vollkommenheiten, und die sogenannte Corintische Ordnung zu erst nach dem Salomonischen Bau durch die Phoenicier von den Griechen entlehnet.“
- 35 KRUFT, 1985. 206.
- 36 FISCHER VON ERLACH, 1725. Vorrede; III, Tab. I–III; IV, Tab. II–IV, XII–XV.
- 37 OECHSLIN, 1984. 129.
- 38 ROSENAU, Helen: *Vision of the Temple. The Image of the Temple of Jerusalem in Judaism and Christianity*. London, Oresko Books LTD., 1979. 97; OECHSLIN, 1984. 129.
- 39 *Architecture*. In: *Encyclopédie. Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers. I.* Réd. Denis DIDEROT, Jean le Rond D’ALEMBERT. Paris, 1751. 617. „Les anciens auteurs donnent aux Egyptiens l’avantage d’avoir élevé les premiers des bâtimens symétriques & proportionnés; ce qui fit, disent-ils, que Salomon eut recours à eux pour bâtir le temple de Jérusalem, quoique Vilapandre nous assure qu’il ne fit venir de Tyr que les ouvriers en or, en argent & en cuivre, & que ce fut Dieu lui-même qui inspira à ce roi les préceptes de l’architecture (ce qui seroit, selon cet auteur, un trait bien honorable pour cet art.) Mais sans entrer dans cette discussion, nous regardons la Grece comme le berceau de la bonne architecture, soit que les regles des Egyptiens ne soient pas parvenues jusqu’à nous, soit que ce qui nous reste de leurs édifices ne nous montrant qu’une architecture solide & colossale (tels que ces fameuses pyramides qui ont triomphé du tems depuis tant de siècles) ne nous affecte pas comme les restes des monumens que nous avons de l’ancienne Grece.”
- 40 WINCKELMANN, Johann Joachim: *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauer-Kunst*. Dresden, 1755.
- 41 PAPP Júlia: *Művészeti ismeretek Gróf Sándor István (1750–1815) írásaiban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 24–27, 85.

Architecture in the Context of Salvation History: Survival of a Baroque Tradition in 18th Century Hungary

In 18th century Hungary, only few architectural writings were edited in coursebooks, and the latter merely provided basic information on this subject. In the last decades of the century, some specialist books about architecture had been published, but these works did not contain any chapters about architectural history.

There are only two sources that discuss the topic in the 18th century. The first one is a short section of a manuscript on physics from the 1760’s, written by a Calvinist pastor called Ferenc Ujfalusi. The second one was published in 1760 by a Jesuit clergyman, János Molnár. It is much longer than Ujfalusi’s work and surveys ancient architecture until the era of the Roman Empire. It is a remarkable book, because it presents antiquities in Hungarian language for the first time.

The approach of the two mentioned sources is very similar: the architectural history is discussed in the context of salvation history. Only the buildings of the ancient world are mentioned, and the significance of Greco-Roman monuments is stressed. However, ancient buildings are not discussed on the basis of academic methods in a modern sense, but in a more traditional way: the importance of biblical monuments is emphasized above all, especially the Temple of Solomon. The authors concluded from the Holy Scripture that the architecture of classical antiquity had been influenced by the Temple of Jerusalem.

This approach is expressed in the famous book written by the Spanish Jesuit Juan Bautista Villalpando in 1604 about the Temple of Solomon, entitled 'In Ezechielem Explanationes'. His work had a strong impact on the architectural works of the 17th and early 18th centuries, yet later in the middle of the 18th century, its main ideas were questioned, especially by the French 'Encyclopédie'. At this time, the tradition of Villalpando was already considered fairly conservative in Western Europe. Yet in Hungary, this approach was still an integral part of the late baroque culture.